

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.12

Н. О. БОНДАРЕНКО,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри загальноправових дисциплін**Київського національного торговельно-економічного університету*

ІДЕЙНІ ПІДГРУНТЯ КОНСТИТУЦІЇ США 1787 РОКУ ЯК ОСНОВА СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЛАДУ АМЕРИКАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

В рамках розгляду політико-правової думки США періоду боротьби за незалежність проаналізовано ідеї представників двох найвпливовіших політичних таборів – республіканців (Франкліна, Пейна, Джефферсона) та федералістів (Гамільтона, Маршалла, Медісона), ідеї яких справили значний вплив на американську та світову конституційну практику. Відзначено роль та значення відповідних ідей для сучасної України.

Ключові слова: конституція, права людини, народний суверенітет, державна влада, федералізм, демократизм.

Bondarenko, N.O. (2017), "The ideological foundations of the US Constitution of 1787 as the basis for the stability of the socio-political system of American State" ["Ideini pidgruntia Konstytutsii SSHA 1787 roku yak osnova stabilnosti suspilno-politychnoho ladu amerykanskoj derzhavy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 18–22.

Постановка проблеми. Конституція є стрижнем системи права будь-якої демократичної держави. Прогресивні ідеї конституціоналізму зародилися у феодальні часи як альтернатива необмеженому монархічному правлінню. Перші конституції появилися під час буржуазних революцій, закріпивши основи нової соціально-економічної та політичної організації суспільства. Серед діючих у світі конституцій найдавнішою є Конституція США 1787 року. Виникає питання, як за умов динамічності розвитку сучасних суспільних відносин можуть діяти співзвучні конституційні положення, прийняті у XVIII столітті. Спробуємо в цьому розібратись.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, щоби з'ясувати теоретичну спадщину минулого, закладену в конституційну основу однієї з країн-лідерів державного розвитку, США, яка стала такою в першу чергу завдяки правовим інституціям, що склалися в умовах відомої демократичної системи. Цей досвід може бути корисним нашій державі, в якій досягнення в ідеологічній сфері (свобода слова, інших прав і свобод), досягнення в політичній сфері мають стати результатом не випадковостей, а цивілізованих форм розвитку.

Мета статті полягає у висвітленні стану політико-правової думки США часів боротьби за незалежність та її вплив на конституційний процес, у виокремленні тих аспектів, що мають універсальний характер, з тим, щоби визначи-

ти світоглядні основи, які можуть позитивно вплинути на державотворчі процеси в Україні.

Прогресивні ідеї конституціоналізму як політичної системи, що спирається на конституцію, досліджувалися у працях учених М. Болховітінова, М. Горшенєва, К. Закоморної, С. Ісаєва, В. Лозо, В. Ріяки, О. Мартишина, Ф. Шульженка. Історичний контекст цих проблем, у тому числі стосовно сучасної України, крім них, був предметом наукового інтересу Г. Демиденко, О. Литвинова, О. Шевченко, А. Яригіна та інших. Але досвід американської політико-правової думки як приклад та орієнтир для розбудовчих процесів в Україні не розглядався.

Новизна роботи полягає у спробі використання американського політико-правового підходу для аналізу суспільних явищ із точки зору їх актуальності для сучасної України, а також залучення до наукового обігу ідей, яким звичайно не приділялася в нас увага.

Виклад основного матеріалу. США надали перший в історії людства приклад втілення політико-правових ідей, що ґрунтуються на ідеї природного права, включаючи прагнення до щастя, у практику розбудови держави. У літературі цей процес висвітлюється як достатньо гладкий, а насправді це була боротьба як з Англією, так і 13 колоній між собою. Сюди додалась проблема рабства, проте у підсумку ці ідеї дали можливість створити вільну, могутню державу [1; 2, с. 9; 3; 4].

Першою писаною конституцією в історії людства стала Конституція США 1787 року. Вона відразу стала видатним документом тому, що оформила створення на американському континенті єдиної демократичної республіки.

Конституція США 1787 року – одна з найстаріших нині діючих конституцій і одна з найбільш жорстких: за 230 років до неї було внесено 27 поправок, 10 із них зроблені одночасно в 1791 році – так званий Білл про права. На противагу юридичній конституції, на думку американських теоретиків, існує «жива конституція». Іншими словами, Конституція 1787 року діє з численними доповненнями у вигляді судових прецедентів, законів конгресу, актів президентів [5, с. 3].

Ухваленню Конституції передувало тривалий період британської колонізації Північної Америки, яка почалася в XVII столітті. У другій половині XVII століття хартії, даровані королівською владою переселенцям, які визнавалися підданими Британії, були скасовані. Протириччя між колоніями і метрополією в 1770-х роках переросло у війну за незалежність, результатом якої стала поява на політичній карті світу нової незалежної країни – США.

Після перемоги у війні за незалежність у США відбувається новий вибух політичної боротьби, під час якої раніш єдиний табір революціонерів розколовся на дві частини. До поміркованого крила, федералістів, належали А. Гамільтон, Дж. Медісон, Дж. Вашингтон, які бачили ідеал політичного устрою країни в англійській моделі й виступали за сильну федеральну владу. З іншого боку опинилися більш радикальні, республіканці (Т. Джефферсон, Б. Франклін, Т. Пейн), які походили з дрібних власників, а тому відстоювали демократичні завоювання народу, остерігаючись нових посягань з боку влади.

Поєднували 2 табори етичні та світоглядні переконання – знайти кращий шлях розвитку своєї держави. Межа моральних розбіжностей – питання рабства; межа світоглядних – спирання на різні політичні вчення.

Республіканці використовували вчення англійця Джона Локка, який виходив з доброї сутності людини. Федералісти спиралися на вчення англійця Девіда Г'юма, який вважав, що всі люди є негідниками в питаннях встановлення державно-конституційних обмежень [2; 6].

Представником табору республіканців був Бенджамін Франклін, який ще протягом 1760-х років висловив ідею політичного самоврядування північно-американських колоній Британської корони, і він першим назвав їх штатами,

запропонувавши їх об'єднання в конфедерацію незалежних держав. Він є єдиною людиною, чий підпис стоїть під усіма основними документами, які юридично оформили появу США на політичній карті світу (Декларації незалежності 1776 року, Мирної угоди з Англією 1783 року, Конституції США 1787 року). Франклін вважав, що всі люди мають однакову природу та право на життя, свободу, прагнення до щастя. Рівність усіх перед Творцем, на його думку, вимагала скасувати рабство. Франклін висловлювався за незалежний і гармонійний розвиток Америки як «країни праці» та за право народу на революцію, якщо форма правління, яка існує, не забезпечує прав людини. Ці ідеї мали великий вплив на політичного діяча та мислителя епохи Томаса Джефферсона, який став автором Декларації незалежності 1776 року.

У преамбулі Декларації Джефферсон відмовляється від поширеної в той час теорії «про божественне право королів» і відстоює теорію суспільного договору та природних, невідчужуваних прав людини. Дві третини цього документа становить перелік зловживань з боку англійської корони, з чого політик робить висновки: народ має право на незалежність від тирана.

Декларація несла відбиток своєї епохи. У початковому варіанті Джефферсон запропонував положення про поширення прав людини на негрів-рабів. Проти цього положення виступили рабовласники. Делегати від Джорджії та Південної Кароліни навіть загрожували укласти сепаратистський мир з Англією, і конгрес залишив положення, що «всі білі чоловіки створені рівними».

Прогресивними в Декларації стали положення про свободу думки й совісті, які він вважав найбільшими досягненнями суспільства. Відомим на весь світ є вислів Джефферсона-Президента про те, що між урядом без газет та газетами без уряду він обрав би останній варіант, захищаючи пресу навіть у праві брехати й зводити наклеп [3, с. 219]. У своєму рідному штаті Віргінія він домігся прийняття закону про відділення церкви від держави.

Держава, на думку Джефферсона, – продукт суспільного договору, що створюється людьми для максимально повної реалізації своїх невід'ємних прав. Створивши державу, народ залишається носієм суверенітету, а тому має право на зміну влади. Серед форм держави найкращою вважає республіканську конфедерацію, в якій кожен штат зберігає широкі повноваження. Разом з іншими республіканцями Джефферсон

виступив ініціатором включення Білля про права 1791 року до тексту Конституції.

Ще одним представником республіканського табору був Томас Пейн, який, власне, і придумав назву країни, США, вбачаючи її майбутнє тільки як незалежної держави. За Франкліном, Джефферсоном він виступав проти рабства, підтримував «суспільну теорію виникнення держави», республіканську форму правління та відміну майнового цензу з тим, щоби до виборів були допущені всі вільні чоловіки.

Отже, заслугою республіканців стали ідеї свободи, рівності та народного суверенітету, завдяки яким закладаються демократичні принципи правління державою, правління більшої як запорака дієвого контролю над владою.

Формування федералістів як руху відноситься до середини 1780-х років. Під цим терміном в історію політичної думки увійшла група політиків, які обґрунтували ідею розвитку США після війни за незалежність як союзної держави з міцною владою президента, а також федерального центру. Необхідність саме такого шляху розвитку доводило саме життя, адже конфедеративний союз штатів, що був оформлений «Статтями Конфедерації» 1781 року, був мало пристосований до реалій: відсутність єдиної виконавчої влади, судової та законодавчої ускладнювала проведення узгодженої внутрішньої та зовнішньої політики, ставила під сумнів існування США як незалежної держави.

Джеймса Медісона називають «архітектором американської Конституції» [6, с. 18]. Його концепція держави полягала у формуванні міцного союзу північноамериканських республік – штатів, що могло б забезпечити і стабільне правління більшої народу, і недоторканність законних прав та інтересів меншості, в першу чергу, права власності.

Найкраща форма устрою держави – федерація. Він обґрунтував примат представницької демократії над прямою, вважаючи, що повноваження обраних народом органів мають бути обмежені певними строками. Внеском Медісона в систему стримувань і противаг стала ідея про домінуючу законодавчу владу, яка б не тільки приймала закони, а й мала ліквідувати будь-яку загрозу демократичному правлінню через систему бікамералізму. Це означало, що парламент мав би складатися з двох палат. Нижня, представницька, представляла б увесь американський народ, а її члени мали обиратися на підставі рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Верхня палата, сенат, – засіб захисту народу від його ж помилок, формувалася тільки із власників. Він

також висунув ідею «ревізійної ради» – спільного органу виконавчої та судової влади, який міг би здійснювати противагу Конгресу на стадії розгляду законопроекту. Ідея була знята після пропозиції Гамільтона про судовий конституційний нагляд.

Важливим засобом забезпечення державної системи стримувань і противаг мала стати особлива роль судової системи, її вищого органу, що складається із призначуваних чиновників. Медісон вважав, що саме Верховний Суд, за належним його формуванням, мав стати надійним охоронцем конституції.

Представником табору федералістів був Олександр Гамільтон, який виступав за зосередження державної влади в руках виконавчої її гілки на чолі з президентом. Останній мав обиратися непрямим шляхом, наділявся широкими повноваженнями: призначав посадових осіб, був верховним головнокомандувачем збройних сил, володів правом абсолютного вето. Посада президента мала бути високооплачуваною, а сам він міг бути притягнутий до відповідальності за процедурою імпичменту.

Джон Адамс побоювався агресії багатства і злиденності, а тому виступив за розмежування повноважень президента і виконавчої влади, запровадження змішаної форми правління.

Джон Маршалл підтримував принципи федералізму та конституційної інтерпретації норм. Він стримував деспотичне використання законодавчої влади, а прийняте під час його головування рішення Верховного Суду США 1803 року започаткувало принцип судового контролю за конституційністю законів [7].

Отже, у федералістів конституція – гарант зовнішньої безпеки та внутрішнього спокою, справедливості, що забезпечується сильною централізованою владою, визначеним строком повноважень органів державної влади, принципом поділу влади на три гілки за умов дієвого механізму системи стримувань та противаг.

Спільними у республіканців та федералістів були ідеї про «владу законів» – звільнення від пристрастей і підпорядкування правовим нормам, організація державної влади на засадах її поділу на три гілки, забезпечення особистої свободи [6, с. 25].

У травні 1787 року 55 делегатів від 12 штатів Філадельфійського конституційного конвенту приступили до розроблення нової конституції. Серед делегатів були видатні представники тієї епохи, представники як федералістської, так і республіканської течій: Дж. Вашингтон, Б. Франклін, Дж. Медісон, А. Гамільтон, Г. Мерріс, Д. Дікінсон, Е. Рендольф, Д. Ратледж та

інші, більше половини з яких мали юридичну освіту [8].

На Філадельфійському конвенті виникли значні суперечки щодо двох планів майбутнього розвитку США, а іноді дебати переростали в погрози й особисті образи [9, с. 93]. Нарешті було досягнуто «Коннектикутського компромісу» [10]. Він заклав важливі принципи державного правління – республіканізму, системи дуалістичного федералізму (відносно жорсткого розділення компетенції Союзу і штатів, що його утворювали), верховенства загальнофедерального права, принцип поділу влади на три гілки, а також був установлений особливо складний, відмінний від звичайної законодавчої процедури порядок прийняття поправок до Конституції.

«Батьки-засновники» прагнули надати конституції особливу стійкість. З цією метою до статті V Конституції було записано: «Конгрес, коли б не вважали за необхідне дві третини членів обох палат, може пропонувати поправки до цієї Конституції або за клопотанням законодавчих зборів двох третин штатів – може зібрати конвент для пропозиції поправок; ці поправки в обох випадках будуть мати юридичну силу ... після їх ратифікації законодавчими зборами трьох чвертей штатів або конвентами в трьох чвертях оних залежно від того, яку форму ратифікації запропонує Конгрес...» [11, с. 31].

«Таким чином, було закріплено особливо складний», відмінний «від звичайної законодавчої процедури, порядок прийняття поправок до конституції, і вона була забезпечена від політично поспішних текстуальних змін» [11, с. 31].

Важливе значення мало і прийняття принципу незалежності судової системи. Конституція закріплює за Верховним Судом право на скасування будь-яких указів Президента і законів Конгресу, якщо вони суперечать Конституції. За два століття законодавцями було запропоновано більше десяти тисяч поправок до Конституції, проте прийнято двадцять сім завдяки реалізації принципу конституційного нагляду Верховним Судом США [5, с. 10].

Конституція США, що була схвалена Філадельфійським конвентом 17 вересня 1787 року, набула чинності 3 березня 1789 року. Це була перша у світі Конституція, яка забезпечувала

стійкий державний устрій і розвиток республіканської держави. Для конституції XVIII століття вона вирізнялася рідкісним демократизмом, хоча термін «демократія» жодного разу не з'являється в її тексті.

Ще одна важлива характеристика була притаманна Конституції США 1787 року – логічність, чіткість, виваженість структури та змістових її положень. Отже, Конституція складається з преамбули та семи статей. У преамбулі закріплюється принцип народного суверенітету; стаття I присвячена інституту представницької демократії; стаття II встановлює основи функціонування виконавчої гілки влади на чолі з Президентом США; стаття III розкриває принципи організації судової влади США на чолі з єдиним Верховним Судом; стаття IV врегулює основні принципи дуалістичного федералізму; у статті V йдеться про особливо складний порядок внесення змін і доповнень до Конституції; стаття VI проголосила принцип верховенства Конституції та загальнофедерального права; стаття VII закріплює порядок набрання чинності конституційними нормами.

Висновки. Сильними сторонами Конституції США 1787 року стали:

1) вмиле застосування американської політичної думки кінця XVIII століття до суспільно-економічних реалій, що склалися на той час у молодій державі;

2) можливість досягати політичного компромісу в умовах гострої ідеологічної боротьби представників двох таборів – республіканців і федералістів;

3) вдала структура Конституції, яка складається з преамбули та семи статей, що врегульовують найважливіші суспільні відносини та уникають зайвої деталізації;

4) «жорсткий порядок» внесення змін та доповнень до Конституції;

5) введення інститутів конституційної інтерпретації та контролю, що здійснюється Верховним Судом США.

Вищезазначене і мають врахувати українські практики з метою забезпечення стабільності конституційних норм, адже саме вони створюють правову основу суспільного розвитку, програмують його рух до соціально-демократичної державності.

Список бібліографічних посилань

1. Історія вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вузів і ф-тів / упоряд., заг. ред. Г. Г. Демиденко. 2-ге вид., допов. і змін. Харків: Легас, 2002. 928 с.
2. Литвинов О. М. Консервативний напрям у філософсько-правовій думці США періоду боротьби за незалежність, або Про досвід американських федералістів у справі розбудови демократичної правової держави. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 3. С. 15–26.

3. История политических и правовых учений: учебник для вузов/под общ. ред. О. В. Мартышина. М.: Норма, 2004. 912 с.
4. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
5. Лозо В. И. История государства и права США, Великобритании, Франции, Германии в новейший период (XX век): учеб. пособие. Харьков, 2001. 70 с.
6. Литвинов О. М. Ліберальний напрямок у філософсько-правовій думці США періоду боротьби за незалежність, або знов про корисність досвіду інших країн для України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. № 2. С. 5–19.
7. Шевченко О. О., Слюсаренко Ю. А. Джерела конституційного права США. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України*. 2012. № 3. С. 55–61.
8. История США: у 4 т. Т. 1 / отв. ред. Н. Н. Болховитинов. М.: Наука, 1985. С. 73–74.
9. Исаев С. А. Джеймс Мэдисон. Политическая биография. СПб.: Наука, 2006. 552 с.
10. Connecticut Compromise // Academic Dictionaries and Encyclopedias: сайт. URL: http://universalium.academic.ru/96156/connecticut_compromise (дата звернення: 12.06.2017).
11. Яригін А. Створення та прийняття Конституції США в 1787–1789 роках: формування політико-правових принципів та ідеалів. *Зовнішні справи*. 2016. № 7. С. 28–31.

Надійшла до редколегії 16.06.2017

БОНДАРЕНКО Н. А. ИДЕЙНЫЕ ОСНОВАНИЯ КОНСТИТУЦИИ США 1787 ГОДА КАК ОСНОВА СТАБИЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО СТРОЯ АМЕРИКАНСКОГО ГОСУДАРСТВА

В рамках рассмотрения политико-правовой мысли США периода борьбы за независимость проанализированы идеи представителей двух наиболее влиятельных лагерей – республиканцев (Франклина, Пейна, Джефферсона) и федералистов (Гамильтона, Маршалла, Мэдисона), идеи которых имели большое влияние на американскую и мировую конституционную практику. Отмечены роль и значение соответствующих идей для современной Украины.

Ключевые слова: конституция, права человека, народный суверенитет, государственная власть, федерализм, демократизм.

BONDARENKO N. O. THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE US CONSTITUTION OF 1787 AS THE BASIS FOR THE STABILITY OF THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM OF AMERICAN STATE

The object of the article is an ideological representation of the socio-political system of the United States in the XVIII century of the representatives of two most influential movements of those times, Republicans and Federalists, which were laid down in the Constitution of the United States in 1787.

The objective of the article is to highlight the state of political and legal thinking in the United States during the struggle for independence and its impact on the constitutional process; the identification of those aspects that are universal; and the definition of ideological foundations that can positively influence the state-building processes in Ukraine.

The relevance of the study is to clarify theoretical heritage of the past, which was laid in the basis of one of the leader-states of the state and legal development of the USA, since this experience can be useful in Ukraine.

During the study, the author came to the conclusion that the strong components of the US Constitution of 1787 were: the skillful use of American political thought of the late XVIII century to socio-economic realities; the possibility of reaching a political compromise in terms of the acute ideological struggle of the Republicans and Federalists; successful structure of the Constitution; “strict order” for making amendments and alterations to the Constitution; the implementation of the institutions of constitutional interpretation and control.

Keywords: constitution, human rights, national sovereignty, state power, federalism, democracy.